બે હાથ

ઈસ્મત ચુગતાઈ

કલા : શુદ્ધસત્વ બાસુ

ઇસ્મત ચુગતાઈ

ઉર્દૂ સાહિત્યમાં ઇસ્મત ચુગતાઈનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તેમણે ક્યારેય સમાજની રૂઢિચુસ્ત પરંપરાઓ સ્વીકારી નહીં. તેમની વાર્તાઓમાં, તેમણે સામાજિક વાસ્તવિકતાઓને એવી રીતે રજૂ કરી કે તેમને નકારી શકાય નહીં. તેમની કેટલીક મુખ્ય નવલકથાઓમાં "જિદ્દી" અને "ટેઢી લકીર"નો સમાવેશ થાય છે.

થોડા સમય માટે, ચુગતાઈ ફિલ્મ નિર્માણમાં પણ સામેલ હતા. તેમની પાસે માનવીઓ દ્વારા એકબીજા પર કરવામાં આવતા જુલમ અને સમાજના ખોખલાપણાને - ઘણીવાર વ્યંગ દ્વારા - ઉજાગર કરવાની કુશળતા હતી. "દો હાથ" (બે હાથ) આવી જ એક વાર્તા છે.

કથા

વૃધ્ધ સફાઈ કામદાર મહિલાની આંખોમાં આંસુ છલકાઈ ગયા.
તેનો પુત્ર, રામ અવતાર, ઘરે આવી રહ્યો હતો.

પૂરા ત્રણ વર્ષ પછી!

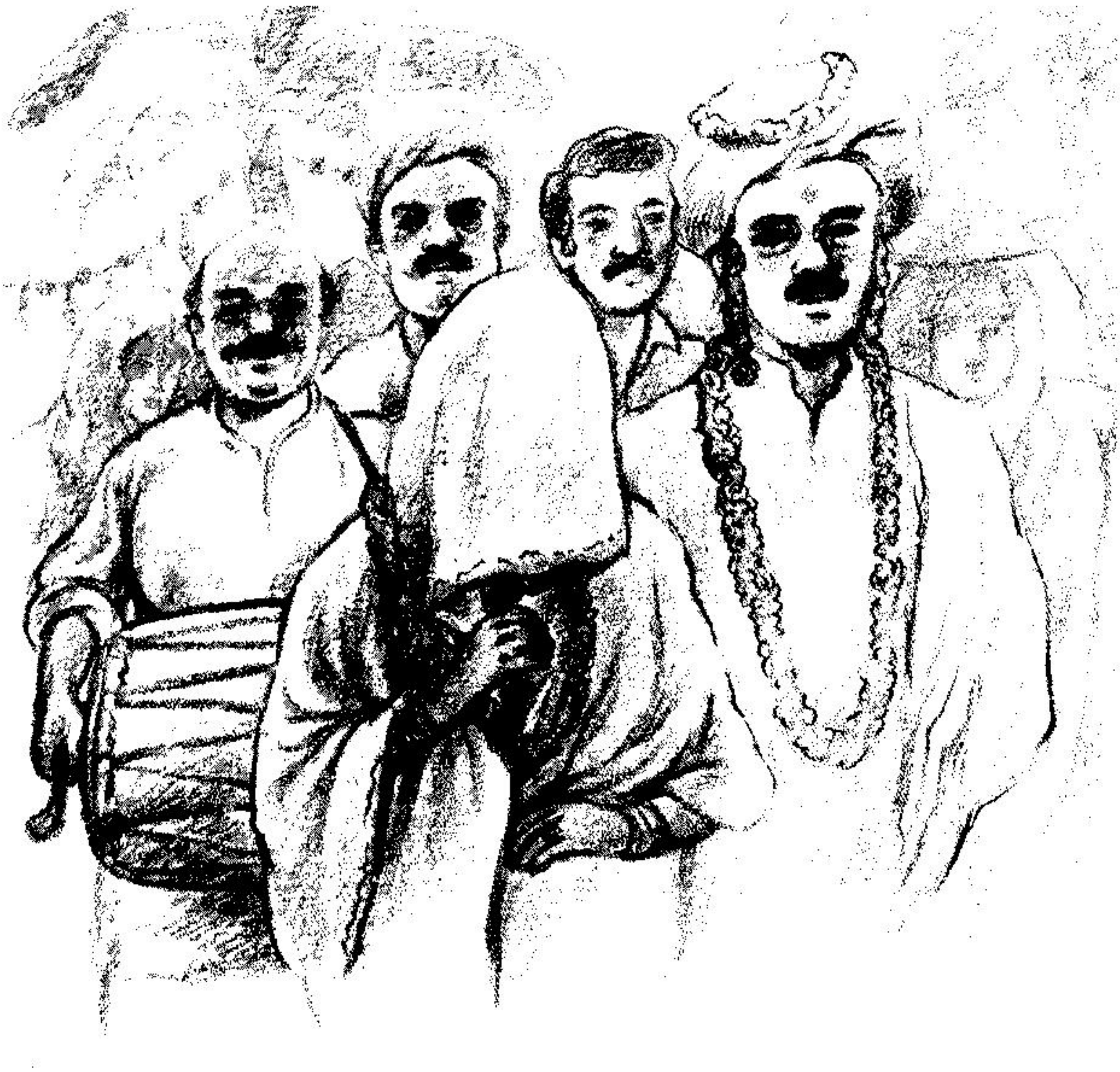
લગ્નના પહેલા જ વર્ષે તેને લશ્કરમાં સેવા માટે બોલાવવામાં આવ્યો હતો. હવે, આટલા લાંબા સમય પછી,
તે આખરે પાછો ફરી રહ્યો હતો.

પડોશમાં બધા રામ અવતારની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. તેઓ બધા તેના પાછા ફર્યા પછી શું નાટક થશે તેની રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

ખરું કે, રામ અવતાર તોપ કે બંદૂકો ચલાવવા માટે મોરચા પર ગયો ન હતો. છતાં, સૈનિકોની ગંદકી સાફ કરવામાં પોતાનો સમય વિતાવ્યા પછી, તેનામાં સૈનિક જેવો થોડો તોર આવ્યો જ હશે. તે અન્યથા કેવી રીતે હોઈ શકે? ચોક્કસ, જ્યારે તે તેની પત્નીની હરકતો વિશે સાંભળશે ત્યારે તેનું લોહી ઉકળી ઉઠશે.

જ્યારે તે પહેલી વાર દુલ્હન તરીકે આવી હતી, ત્યારે તે નાજુક, ગોરી ત્વચાવાળી સુંદરતાનું ચિત્ર હતી. જ્યાં સુધી રામ અવતાર આસપાસ હતો, ત્યાં સુધી તેનો ઘૂંઘટ તેના ચહેરા પર એક ફૂટ લાંબો લટકતો હતો. જે દિવસે તેનો પતિ મોરચા માટે નીકળ્યો, તે દિવસે તે ખૂબ રડી પડી હતી. થોડા સમય માટે, તે આંસુઓથી ભરેલી આંખો અને નમેલા માથા સાથે, ગંદકીની ટોપલી ઉચકતી રહી.

પછી, ધીમે ધીમે, તેના ઘૂંઘટની લંબાઈ સંકોચાવા લાગી. રામ અવતાર ગયો તે ક્ષણે બધું બદલાઈ ગયું હોય તેવું લાગતું હતું. હવે તે સતત હસતી હતી અને તેનામાં એક નવો, નખરાંપણાનો માહોલ હતો. જ્યારે પણ તે પસાર થતી - કમર પર ગંદકીની ટોપલી લઈને અને તેની પિત્તળની બંગડીઓના ઝણઝણાટ સાથે – ત્યારે લોકોના શ્વાસ રોકાઈ જતા. ધોબીના હાથમાંથી સાબુની ગોટી તળાવમાં સરકી જતી; રસોઈયાની રોટલી તવા પર બળી જતી; પાણી ભરનારની ડોલ સીધી કૂવાના તળિયે ડૂબી જતી.

ભલે તેનું નામ ગોરી હતું - સુંદર, પણ હકીકતમાં, તે કાળી કાળી હતી. તેનું નાક પહોળું, ચપટું, મોં પહોળું અને દાંત એવા દેખાતા હતા કે જાણે તેણે ક્યારેય સાફ કર્યા જ ન હોય. આંખો પર જાડું કાળા રંગનું કાજલ લગાવ્યા પછી પણ, તેની જમણી આંખ ત્રાંસી દેખાતી હતી. તે કુદરતી રીતે કુબડી ન હતી, પરંતુ બચેલા ખોરાકના ટુકડા ખાવાથી તે ઝૂકી ગઈ હતી.

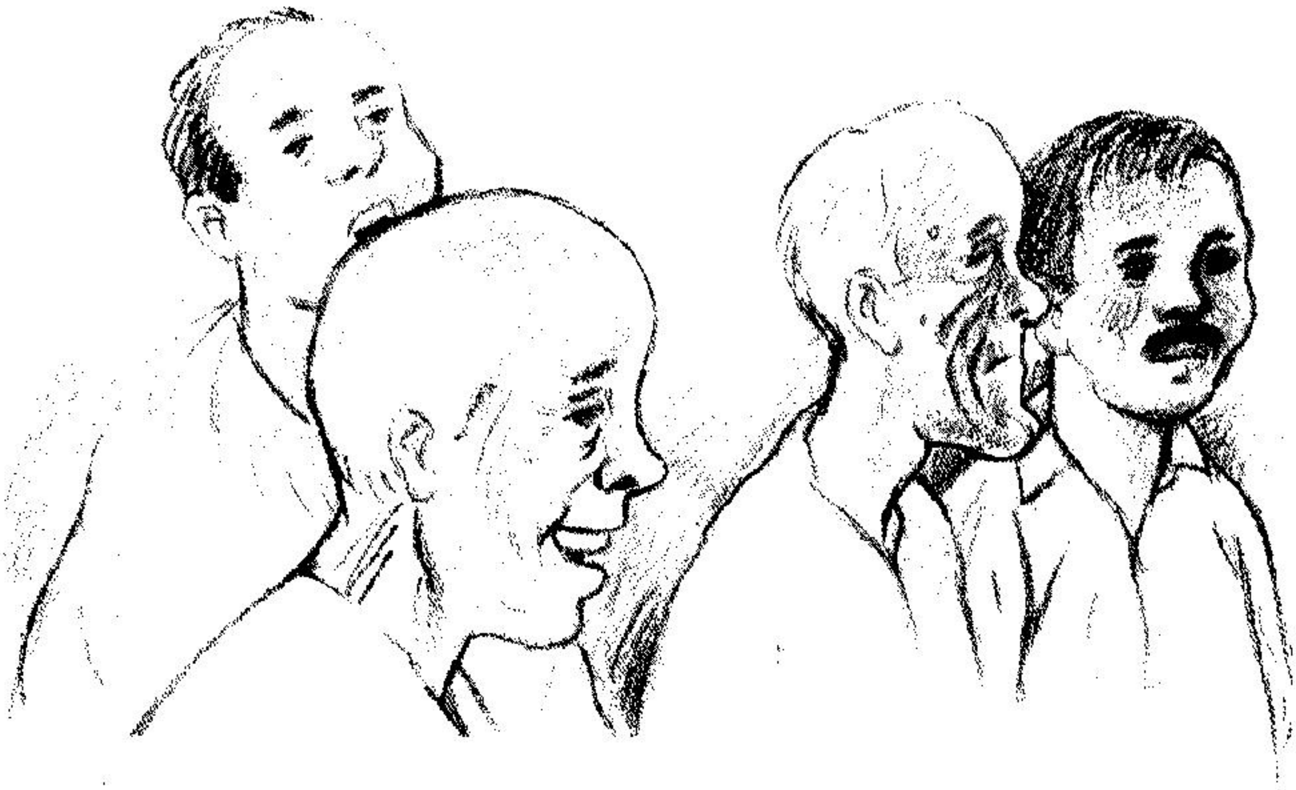
છતાં, તે જ્યાં પણ ગઈ, ત્યાં તેણે ખળભળાટ મચાવી દીધો - એક વાસ્તવિક તોફાન.

રામ અવતાર ગયા પછી, વૃધ્ધ સફાઈ કામદાર સ્ત્રીની પુત્રવધૂએ બધું કામ સંભાળી લીધું. વૃધ્ધ સ્ત્રીના સંધ્યાકાળના વર્ષો સંપૂર્ણપણે યુવાન સ્ત્રીની મજૂરી પર આધારિત હતા. પુત્રવધૂનો સાચો સ્વભાવ વૃધ્ધ સ્ત્રી માટે કોઈ રહસ્ય ન હતું, પરંતુ તેણી પાસે એટલી શક્તિ ન હતી કે તે બસો રૂપિયામાં ખરીદેલી પુત્રવધૂને પાછી મોકલી શકે. તેના પિતા ફક્ત ચારસો રૂપિયામાં તેના લગ્ન ફરીથી કરાવી દેશે. પણ વૃધ્ધ સ્ત્રી એકલી આખા મહોલ્લાનું કામ કેવી રીતે સંભાળશે? આ વિચારીને તે ચૂપ રહી.

થોડા દિવસો પછી, વૃધ્ધ સફાઈ કામદાર મહિલાનો ભત્રીજો, રતિરામ , મળવા આવ્યો અને તેની સાથે રહેવા લાગ્યો. તેણે ઘણા બંગલાઓનો વધી ગયેલો કામનો બોજ સંભાળી લીધો. પોતાના ગામમાં તે ફક્ત એક રખડુ હતો.

રતિરામના આગમન સાથે, વાતાવરણ સંપૂર્ણપણે બદલાઈ ગયું. પુત્રવધૂનું હાસ્ય બંધ થઈ ગયું. તેની પિત્તળની બંગડીઓ શાંત થઈ ગયા. તેનો ઘૂંઘટ નીચે અને નીચે ઉતરવા લાગ્યો. તે ફરી એકવાર શરમાળ, મોહક પુત્રવધૂમાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ.

પછી, એક દિવસ, દાઢીવાળા પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરે બધાને પુત્રવધૂ અને રતિરામ વચ્ચેના ગેરકાયદેસર સંબંધોનો ખુલાસો કર્યો . વૃધ્ધ સફાઈ કામદાર સ્ત્રીને બોલાવવામાં આવી; જોકે, પૂછપરછ કરવામાં આવી ત્યારે, તેણીએ વિરોધમાં હોબાળો મચાવ્યો. તેણીએ કહ્યું કે લોકો કોઈ કારણ વગર તેના દુશ્મન બની ગયા છે. રામ અવતાર દૂર હોવાથી, લોકો તેની પુત્રવધૂ તરફ ખરાબ નજર નાખવા લાગ્યા છે. વૃધ્ધ સ્ત્રીએ કહ્યું કે ગોરી સવાર-સાંજ તેના પતિને યાદ કરે છે અને તેના માટે આંસુ વહાવે છે, બહુ કષ્ટ વેઠે છે અને કોઈને ફરિયાદનું કારણ આપતી નથી.

થોડા સમય પછી, પુત્રવધૂના પ્રેમસંબંધ વિશેની ગપસપ ઓછી થવા લાગી; લોકો ભૂલી જવા લાગ્યા. છતાં, જોનારાઓને લાગ્યું કે કંઈક ખોટું છે. પુત્રવધૂનું દેખીતું ફૂલેલું પેટ લાંબા સમય સુધી લોકોથી છુપાયેલું રહી શક્યું નહીં. લોકોએ વૃદ્ધ સ્ત્રી સાથે દલીલ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો: " રામ અવતાર પાછા ફરે તે પહેલાં રતિરામને બદનામ થવાથી બચાવો - પુત્રવધૂની સારવાર કરાવો. ગર્ભાવસ્થા સરળતાથી સમાપ્ત થઇ શકે છે."

પણ કોણ જાણે એ વૃદ્ધ સ્ત્રીને શું થયું હશે? જે મુશ્કેલી તે સરળતાથી ટાળી શકતી હતી તેને તેણે અનિયંત્રિત થવા દીધી, અને તેણે બધા પ્રત્યે આંખ આડા કાન કર્યા.

થોડા દિવસો પછી, પુત્રવધૂએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. બાળકને ઝેર આપવાને બદલે, વૃધ્ધ સ્ત્રી આનંદિત થઈ ગઈ ત્યારે લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. રામ અવતારના ગયાના બે વર્ષ પછી પૌત્રના જન્મ પર તેણીએ કોઈ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું નહીં. તેણીએ તરત જ તેને એક પત્ર લખ્યો: "રામ અવતારને ખૂબ ખૂબ પ્રેમ. ઘરમાં બધું બરાબર છે. સમાચાર એ છે કે તમારા ઘરમાં એક પુત્રનો જન્મ થયો છે. આ પત્રને તાર જેવો ગણો અને ઝડપથી ઘરે આવો."

રામ અવતાર પાછો આવ્યો ત્યારે છોકરો લગભગ એક વર્ષનો હતો. તેને જોઈને, વૃધ્ધ સ્ત્રી તેની કમર પર વળગી પડી અને રડી પડી. રામ અવતાર, છોકરાને જોઈને એક પિતાની જેમ શરમાઈ ગયો. તેણે ઝડપથી તેની પેટી ખોલી અને લાલ રંગનું જેકેટ અને પીળા મોજાં કાઢ્યા.

રામ અવતારના આ વર્તનથી લોકોને આશ્ચર્ય કરતાં વધુ ગુસ્સો આવ્યો.

"મને કહો, તમે ત્રણ વર્ષ પછી પાછા આવ્યા છો ને?"

"મને ખાતરી નથી, સાહેબ; તે થોડું વધારે કે ઓછું હોઈ શકે છે."

"પણ અહીં છોકરો એક વર્ષનો છે."

"તે એ ઉંમરનો દેખાય છે, પણ ખરેખર બદમાશ છે!" રામ અવતાર શરમથી બોલ્યો.

"હવે તમે જાતે જ આનો ઉકેલ લાવો."

"હું શું સમજુ, સાહેબ?"

"મૂર્ખ! આ કેવી રીતે બન્યું?"

"મને કેવી રીતે ખબર પડશે, સાહેબ? આ તો ભગવાનનું કામ છે."

"ભગવાનનું કામ! બકવાસ - આ છોકરો તમારો ન હોઈ શકે."

"તો પછી હું શું કરું, સાહેબ... મેં ગોરીને જોરથી માર માર્યો," તેણે ગુસ્સામાં ભડકતા કહ્યું.

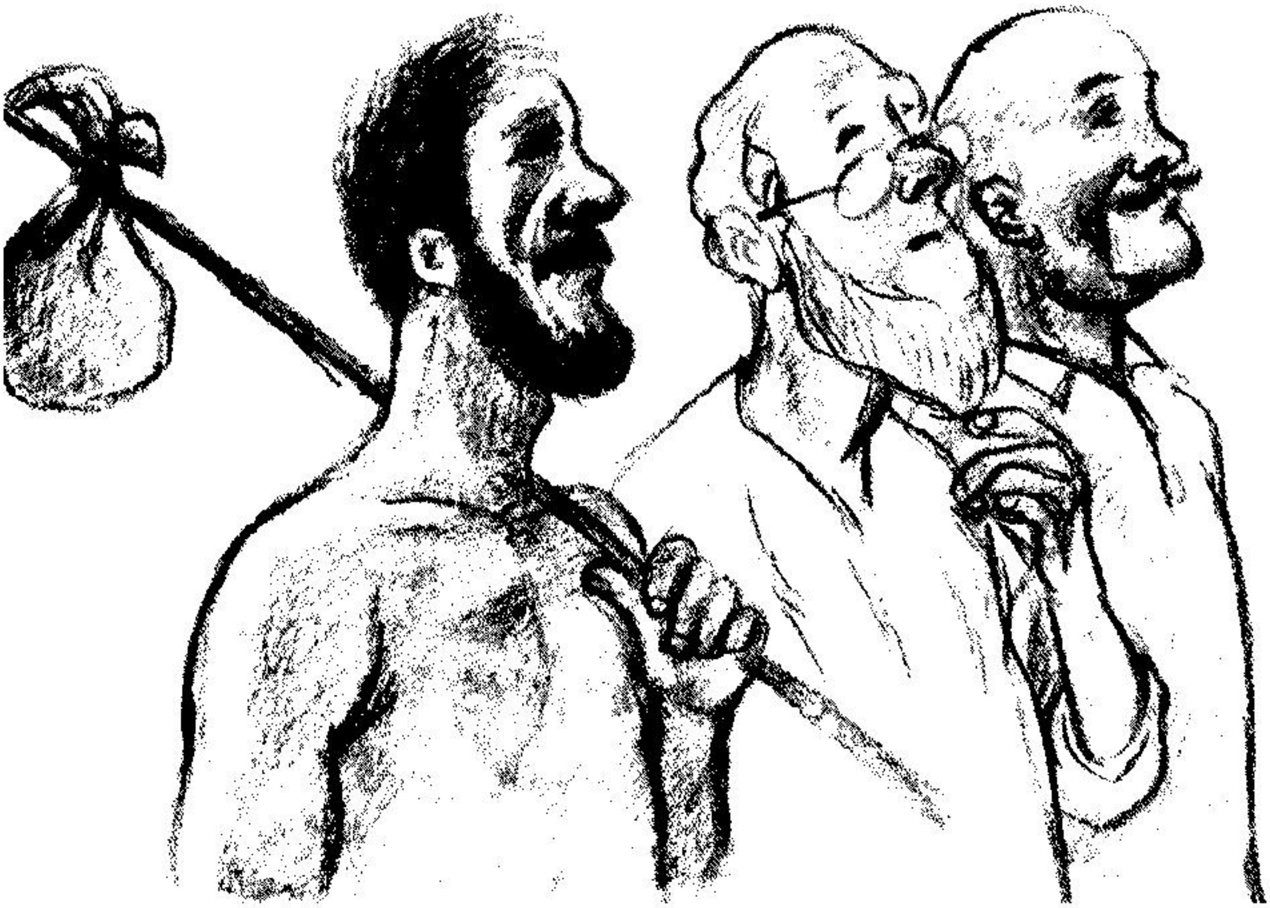

"અરે... ગોરીને બહાર કાઢી નાખો - તમે તેને કેમ બહાર નથી કાઢી નાખતા?"

"ના, સાહેબ, શું તે શક્ય છે?" રામ અવતાર વિનંતી કરવા લાગ્યા.

"કેમ નહિ?"

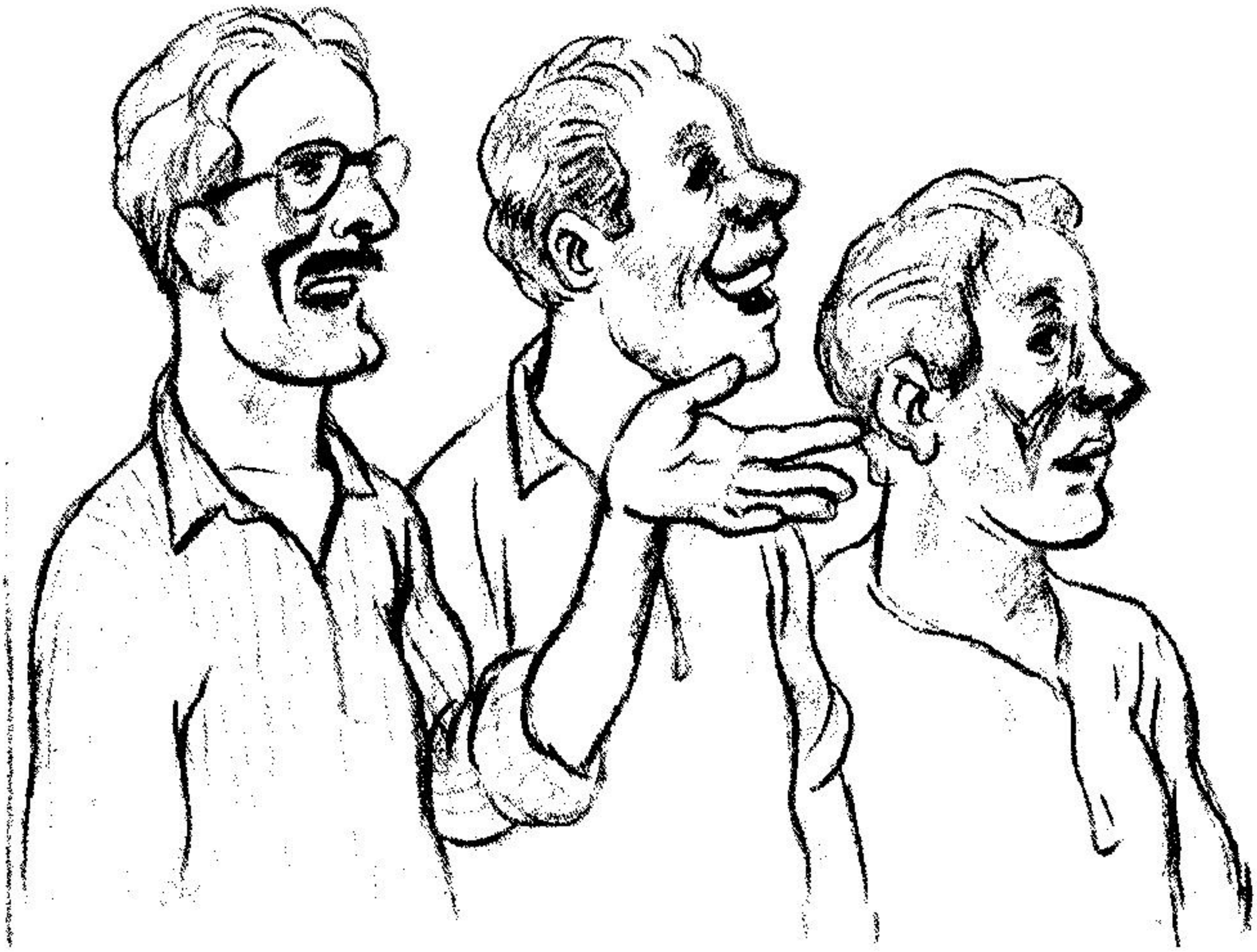
" હુઝુર , બીજા લગ્ન માટે હું બીજા બે કે ત્રણસો રૂપિયા ક્યાંથી લાવીશ? અને સમુદાયને ભોજન આપવા માટે બીજા સો કે બેસો રૂપિયાનો ખર્ચ થશે."

"શા માટે, ભાઈ, તમારે સમાજનું પેટ કેમ ભરવું પડશે? તમારી પુત્રવધૂના દુષ્કર્મનું પરિણામ તમારે કેમ ભોગવવું પડશે?"

"મને ખબર નથી, સાહેબ, આપણી વચ્ચે આવું જ થાય છે."

"પણ એ છોકરો તારો નથી, રામ અવતાર... એ તો પેલા નરાધમ રતિરામનો છે ."

"તો શું, સાહેબ, રતિરામ મારો ભાઈ છે, અજાણ્યો નથી, તે મારું જ લોહી છે."

"તું સાવ મૂર્ખ છે."

"સાહેબ, જ્યારે છોકરો મોટો થશે, ત્યારે તે મને મદદ કરશે," રામ અવતારે આજીજીપૂર્વક સમજાવ્યું. "તે મને મારી વૃધ્ધાવસ્થામાં મદદ કરશે."

અને કોઈ અજ્ઞાત કારણોસર, બધાએ રામ અવતાર સામે માથું નમાવ્યું.

જાણે કે લાખો હાથોએ તેમના હૃદય ભરી દીધા હતા, એવા હાથ જે ન તો હરામખોર હતા કે ન તો ગુલામ. આ ફક્ત જીવંત હાથ હતા, જે દુનિયાનો ભાર હળવો કરી રહ્યા હતા.

અંત